

ΠΕΜΠΤΟΥΣΙΑ

Ορθοδοξία Πολιτισμός Επιστήμες
www.pemptousia.gr

Ηλίας Δ. Μογλενίδης
Υποψήφιος Διδάκτωρ Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός:

Η συμβολή των διαπροσωπικών σχέσεων
στην αποτελεσματικότητα της επικοινωνίας.

Α. Πρόλογος

Με το παρόν πόνημα επιχειρούμε την σκιαγράφηση της προσωπικότητας του εθνομάρτυρα αγίου Κοσμά του Αιτωλού¹. Θα προσπαθήσουμε να τον παρατηρήσουμε από τη σκοπιά του ιεροκήρυκα και του παιδαγωγού². Ταυτόχρονα παρουσιάζουμε την ιεραποστολική και μαρτυρική του μορφή, την συμβολή του στην αναθέρμανση της Εθνικής συνείδησης του Γένους των Ελλήνων, σε μια χρονική περίοδο κατά την οποία το Ελληνικό Έθνος διήγαγε τις πλέον δυσχερείς καταστάσεις των μακροχρόνιων περιόδων της ιστορίας του³.

Αναδείχθηκε ένας από τους μεγαλύτερους πρωτεργάτες του Γένους μας, οι οποίοι προετοίμασαν και εξασφάλισαν την απελευθέρωσή του. Άλλωστε, σκοπός της όλης ιεραποστολικής δραστηριότητας του Πατροκοσμά ήταν να προσφέρει «την εσωτερική – καρδιακή - απελευθέρωση του λαού, χωρίς την οποία καμία ελευθερία δεν έχει σημασία και αξία. Με αυτόν τον τρόπο, ο άγιος, επεδίωκε τον αναβαπτισμό του λαού στην Ορθόδοξη παράδοσή του, θέτοντας τα θεμέλια της νεώτερης ελληνικής κοινωνίας»⁴.

Ο νεομάρτυρας⁵, ισαπόστολος⁶ και προφήτης⁷ άγιος Κοσμάς⁸ τον 18^ο αιώνα⁹ για χάρη της Εκκλησίας, πρόσφερε ακόμα και τον ίδιο του τον

¹ Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, 230 χρόνια από την Κοίμησή Του (1779-2009), Ανθολόγιο κειμένων για το βίο και το έργο του Αγίου, έκδ. Ιερά Μητρόπολις Αιτωλίας και Ακαρνανίας, Περιοδικό «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός» 2010, σς. 8-272. Βλ. και Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος: Σεβ. Μητροπολίτου Αιτωλίας και Ακαρνανίας κ. Κοσμά: Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Ο Απόστολος του Ελληνικού Γένους. Εισαγωγικό κείμενο. Βλ. και Ιερά Μητρόπολις Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, Εγκόλπιον Ημερολόγιον 2014. Βλ. και Περιοδικό «Εφημέριος», έτος 63, τεύχ. 3, Μάρτιος 2014.

² Κων/νου Καβαρνού, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, έκδ. «Ορθόδοξος Τύπος», Αθήνα 2014.

³ Εμμ. Κουτσιαύτη, «Κοσμάς ο Αιτωλός ο Άγιος των σκλάβων», Κατάθεση τιμής στον Μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης κ. Αντώνιο, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, Σιάτιστα 2004, σ. 424.

⁴ Μεταλληγού Γεωργίου πρωτοπρ., «Η ταυτότητα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού», Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, Προσφορά στην Εκκλησία και το Γένος, Πρακτικά Δ' Επιστημονικού Συνεδρίου, Ράχη 14.10.2000, Ράχη 2001, σ. 23. Βλ. και Γέροντος Μωϋσέως Αγιορείτου, Ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η Φιλοκαλική Αναγέννηση, Ανάλεκτα Πemptousίας 2, 2^η Επετειακή Έκδοση 2018, έκδ. Ινστιτούτο Έρευνας διάσωσης και προβολής πνευματικών και πολιτισμικών παραδόσεων «Άγιος Μάξιμος ο Γραικός», Αθήνα 2018, σ. 81.

⁵ Χριστοδούλου Αρχ. Αθηνών και πάσης Ελλάδος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός ο φλογερός διδάσκαλος, έκδ. Χρυσοπηγή, Αθήνα 2011. Βλ. και Αρχιμ. Λ.Μ.Γ., Ο Γέροντας του σκλαβωμένου Γένους, Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, έκδ. «Ορθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 2009, σ. 1. Βλ. και Χρ. Κρικώνη, «Κληρικοί Νεομάρτυρες και μάρτυρες», Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου με θέμα: εις τιμήν και μνήμην των Νεομαρτύρων, έκδ. Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 272. Βλ. και Χρ. Κρικώνη, Η Ορθόδοξος Εκκλησία, πρωταγωνιστής της εθνεγερσίας του 1821, κληρικοί Νεομάρτυρες – Εθνομάρτυρες, έκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 99. Βλ. και Κ. Σαρδελή, Το Συναξάρι του Γένους, έκδ. Αρμός, Αθήνα 2000, σ. 250. Βλ. και Π. Πάσχου, Κοσμάς ο Αιτωλός, έκδ. Ακρίτας, Θεσσαλονίκη 1985. Βλ. και Επ. Αυγουστίνου Καντιώτη, Κοσμάς ο Αιτωλός,

εαυτό¹⁰. Υπήρξε πολύπλευρη και πολυσχιδής προσωπικότητα, με ακαταμάχητες διαθέσεις αυτοπροσφοράς προς την Ορθόδοξη Εκκλησία και προς τον άνθρωπο. Με την πνευματικότητά και τους μακροχρόνιους αγώνες του συνετέλεσε στην αφύπνιση του σκλαβωμένου Ελληνικού Έθνους. Δικαίως, χαρακτηρίστηκε ενσαρκωτής της αυθεντικής Ελληνορθόδοξης παράδοσης και πατέρας της εθνικής ενότητας. Άλλωστε, ο Κοσμάς αποτελεί μια προσωπικότητα, η οποία παραμένει πάντοτε ένα εξαίρετο παράδειγμα ορθόδοξης αγιότητας και αξιοζήλευτου παιδαγωγικού φρονήματος¹¹.

Έκδοσις ΙΑ΄ έκδ. «Σταυρός», Αθήναι 1998. Βλ. και Γ. Συντηλά, Κοσμάς ο Αιτωλός, ο διαφωτιστής του Γένους, Διακόσια Χρόνια από το μαρτυρικό θάνατό του (1779-1979), Ανάτυπο, περιοδικό «Θεσσαλική Εστία», Αθήνα 1979. Βλ. και «Ο Εθναπόστολος διαφωτιστής Κοσμάς ο Αιτωλός», Μακεδονία, 30/3/1980.

⁶ Οι Άγιοι μας, έκδ. Ιεράς Μονής Παναγίας Τατάρνης Ευρυτανίας, Αθήνα, σ. 124. Βλ. και Σ. Πασχαλίδη, «Υμνοαγιολογικά στον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό», εν ΕΕΘΣΠΘ., ανάτυπο, τόμ. 7, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 157.

⁷ Στεργίου Σάκκου, «Ο βιβλικός χαρακτήρας των προφητειών του αγίου Κοσμά του Αιτωλού», Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου με θέμα: Σύναξις, Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του, (12-14 Οκτωβρίου 1984), έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου, Αθήναι 1986, σ. 632. Βλ. και Μ. Τρίτου, Ομιλία για τον Πατρο- Κοσμά τον Αιτωλό, Ανάτυπο, έκδ. Συλλόγου Θερμίων Αθήνας «Θέρμος Απόλλων», Αθήνα 1993, σ. 5. Βλ. και Μ. Τρίτου, Κοσμάς ο Αιτωλός. «Ο φωτιστής του Γένους, ο προφήτης», Πρακτικά Ημερίδας τοπικής ιστορίας και λαογραφίας με θέμα: «Πατρο-Κοσμάς ο Αιτωλός: το πέρασμά του Αγίου από το Ρουμλούκι», έκδ. Αρχιερατική Περιφέρεια Αλεξάνδρειας, Αλεξάνδρεια 2011, σ. 91. Βλ. και Μ. Τρίτου, Κοσμάς ο Αιτωλός ο φωτιστής του Γένους – ο Προφήτης, έκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2000, σ. 66. Βλ. και Γκανούλη Γεωργ., Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Εθναπόστολος. «Μακεδονικό Ημερολόγιο» 10 (1934), σ. 277. Βλ. και Κ. Χολέβα, «Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός ως πνευματικός πατέρας της επαναστάσεως», Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, 230 χρόνια από την κοίμησή του (1779-2009), έκδ. Ιερά Μητρόπολις Αιτωλίας και Ακαρνανίας, περιοδικό «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός», 2010, σ. 141. Βλ. και Κοσμάς ο Αιτωλός, οι Προφητείες, έκδ. Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 9. Βλ. και Λαζάρου Τσακιδίδη, «Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και οι προφητείες του», έκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1991.

⁸ Γ. Βρέλλη, Κοσμάς ο Αιτωλός, Γιάννινα 1980, σσ. 7-8. Βλ. και Μ. Τρίτου, οι κοινωνικές αντιλήψεις του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, Περιοδικό Ιεράς Μητροπόλεως Ελευθερουπόλεως «Άμβων Παγγαίου», έτος 8, τεύχ. 39, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2013, σ. 10. Βλ. και Πρωτ. Κων/νου Παπαθανασίου, «Ο Χριστός μας» στις διδαχές του Πατροκοσμά», περιοδικό Εφημέριος, έτος 63, τεύχ. 3, Μάρτιος 2014.

⁹ Π. Χρήστου, Το Άγιον Όρος, Θεσσαλονίκη 1987. Βλ. και Στ. Σωτηρίου, Πατροκοσμάς, ποτέ την Κυριακή, έκδ. Ψηφίδα, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 24.

¹⁰ Π. Χριστοπούλου, Τα λείψανα και το μοναστήρι Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές, Αθήνα 1987, σ. 3.

¹¹ Παν. Παλλή, «Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Άγιος της Εκκλησίας», Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα: Βόρειος Ήπειρος – Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, έκδ. Ιερά Μητρόπολις Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης, Αθήναι 1988, σ. 517.

B. Εισαγωγή

Η μελέτη μας έρχεται ως απάντηση στην σημερινή κρίση των ανθρωπίνων σχέσεων αλλά και στα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου. Σύμφωνα πάντα με τον Κοσμά, οι διαπροσωπικές σχέσεις δεν συνιστούν έκφραση κοινωνικότητας. Στηρίζονται ουσιαστικά και έμπρακτα στην αγάπη, η οποία μεταφράζεται σε έργα εμπνεόμενα από τον προσωπικό σύνδεσμο και την προσωπική επικοινωνία με τον Χριστό. Κανένα άλλο σύστημα ή θεωρία δεν διαθέτει τον ακαταγώνιστο παράγοντα που ονομάζεται διαπροσωπικές σχέσεις, τον οποίον διαθέτει η Εκκλησία. Μόνο η Εκκλησία δύναται ικανή να διακανονίσει και να επηρεάσει κατά τον πλέον αριστοτεχνικό τρόπο τις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων. Η επικοινωνία, μέσω των στηριζόμενων στην αγάπη διαπροσωπικών σχέσεων, καθίσταται θεοειδής.

Ο άγιος Κοσμάς επικοινωνούσε με τον λαό του Θεού, αλλά και τις διάφορες κατηγορίες ανθρώπων μέσω των διαπροσωπικών σχέσεων¹². Το υψηλό επίπεδο της επικοινωνιακής του ικανότητας αποτελεί ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του. Αυτό, φαίνεται ξεκάθαρα μέσα από τις διάφορες διδαχές του και την ανταπόκριση σε αυτές των ακροατών. Το περιεχόμενο των διδαχών του, όπως διαφαίνεται από παιδαγωγικής πλευράς, αποτελεί το θεμέλιο και τη βάση της επικοινωνίας μέσω των οποίων εντάσσεται η καλλιέργεια προσωπικών σχέσεων του αγίου με τους ακροατές των ομιλιών του.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις έγιναν αντικείμενο μελέτης από την Παιδαγωγική Επιστήμη, την Ψυχολογία και την Κοινωνιολογία. Η ανάγκη για επικοινωνία αποτελεί επιτακτικό αίτημα για την ανθρώπινη ύπαρξη. Τελευταία, έχει διεισδύσει στην κοινωνία μας μια σοβαρή αρρώστια, η οποία προέρχεται από την Δύση και ονομάζεται Ναρκισιστικός Ατομικισμός. Ο άνθρωπος, δηλαδή, δύναται από μόνος του να καταφέρει τα πάντα χωρίς την βοήθεια του Θεού, πρωτίστως, αλλά και των συνανθρώπων του. Στις μέρες μας, γίνεται πολύς λόγος για άκρατο ατομικισμό. Η αλλοπρόσαλλη κοινωνία της ανασφάλειας, του εγωισμού και της φιλαυτίας, οδήγησε τον σύγχρονο άνθρωπο δέσμιο στην αμαρτία, στον φόβο και στις ενοχές¹³.

¹² Καλλιρόης Ακανθοπούλου, *Η Παιδαγωγική επικοινωνία του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού μέσα από τις Διδαχές του*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009.

¹³ Νικ. Φαρουδάκη., *«Το κατεστημένο υπό το φως του Χριστιανισμού»*, Β' Έκδοση, έκδ. Μήνυμα, Αθήνα 1976, σ. 108.

Ο άνθρωπος θέλησε να απομακρυνθεί από την κοινωνία με τον Θεό. Ο τρόπος της συμπεριφοράς του, όμως, τον απομάκρυνε από την γνήσια δημιουργία, ενότητα και χαρά που είναι καταστάσεις, οι οποίες απορρέουν μόνο από την γνήσια επικοινωνία του ανθρώπου με τον Θεό και τον συνάνθρωπο. Με αυτόν τον τρόπο, υπέστη τον πνευματικό θάνατο και την πνευματική κακοποίηση γενόμενος έρμαιο των παθών και των επιθυμιών του. Κατέστη, πλέον, ένας μοναχικός οδοιπόρος έχοντας στο σακί του τις τρεις ερωμένες του που είναι η φιλαργυρία, η φιληδονία και η φιλαυτία.

Γι' αυτό το λόγο, κοινωνία μακριά από το θέλημα του Θεού παρουσιάζει την εικόνα των κόκκων της άμμου, οι οποίοι αναρίθμητοι όντως συνυπάρχουν, χωρίς να έχουν όμως τίποτα το κοινό. Παρουσιάζονται παντελώς όμοιοι μεταξύ τους, τόσο, που θα περίμενε κανείς να αποτελούν ένα πλήρες συμπαγές σώμα. Και όμως, η ομοιότητα τους και η ταύτιση δεν γεννά την ενότητα. Έτσι, ακριβώς, είναι και η ανθρώπινη κοινωνία. Έχει την ενότητα των μελών της, αλλά στην πραγματικότητα η σύγχρονη κοινωνία είναι εντελώς διασπασμένη, ανταγωνιστική και κατακερματισμένη¹⁴.

¹⁴ Αρχμ. Καλλίστρατου Λυράκη, *Διαπροσωπικά Σχέσεις*, Έκδοσις Τέταρτη, Αθήναι 1995, σσ. 27-28.

Γ. Ανάλυση του θέματος – συμβολή των Διαπροσωπικών Σχέσεων στην αποτελεσματικότητα της επικοινωνίας (γενικά)

Η ανθρώπινη ύπαρξη έχει την δυνατότητα να βρίσκεται απέναντι σε κάποιον ή σε κάτι, να έχει όψη προς κάποιον ή κάτι. Από εδώ πηγάζει η ανάγκη του ανθρώπου για επικοινωνία, για κοινωνία με τους άλλους, αυτή η κοινωνία με τον άλλο είναι για τον άνθρωπο ζήτημα ζωής και θανάτου, γιατί η συνάντηση με τον πλησίον, με τον άλλο, προσφέρει εμπειρίες αυτοσυνειδησίας, που θεραπεύουν πολλές φορές το ίδιο το άτομο που προσφέρει και αγαπάει. Η διαμόρφωση επικοινωνιακού κλίματος, σύμφωνα με τη σύγχρονη παιδαγωγική, προϋποθέτει δυο ικανότητες που αλληλοσυσχετίζονται. Η πρώτη ικανότητα ονομάζεται αυτεπίγνωση. Προϋποθέτει την ικανότητα ακριβούς γνώσης του εαυτού μας με σκοπό την χειραγώγηση των συναισθημάτων μας. Η δεύτερη ικανότητα χαρακτηρίζεται ως ενσυναίσθηση. Πρόκειται για την ικανότητα να ανακαλύπτει κανείς την ψυχοσύνθεση του άλλου με στόχο την άμεση ανταπόκριση σε αυτή.

Το να είσαι άνθρωπος σημαίνει ότι έχεις σχέσεις με τον εαυτό σου και τον τον κόσμο¹⁵. Ο ορισμός της σχέσης θα μας δοθεί παρακάτω: «σχέση είναι η ικανότητα να ερχόμαστε σε επαφή με ανθρώπους και να δημιουργούμε στενές προσωπικές σχέσεις μαζί τους, είναι μια ιδιότητα, στην οποία ο άνθρωπος πρέπει να συνηθίσει, όπως στο περπάτημα και την ομιλία»¹⁶. Στην ουσία είναι πολυδιάστατες οι σχέσεις. Είναι ατομικές, προσωπικές, υπαρξιακές και θείες. Με αυτές ο άνθρωπος γνωρίζει τον κόσμο, συνειδητοποιεί τα προβλήματα, αγωνίζεται για την επίλυσή τους, ολοκληρώνει τον εαυτό του και βελτιώνει τον πολιτισμό του. Άλλωστε, η ανθρώπινη ύπαρξη αποτελεί το τελειότερο δημιούργημα του Θεού. Για την Εκκλησία η ανθρώπινη ύπαρξη αναγνωρίζεται και τιμάται ως πρόσωπο, ανεπανάληπτη προσωπικότητα και ψυχοσωματική οντότητα¹⁷.

Ο Έριχ Φρόμ αναφέρει πως: «ο πόθος για την διαπροσωπική συνένωση είναι η πιο ισχυρή ορμή μέσα στον άνθρωπο, είναι η δύναμη, που κρατεί ενωμένη την ανθρώπινη φυλή, τη γενιά, την οικογένεια»¹⁸. Ο όρος σχέση δηλώνει τα μέρη ενός όλου, μιας αδιάσπαστης ενότητας, τα

¹⁵ Βασ. Χαραλαμποπούλου, *Η ανάπτυξη της προσωπικότητας, εφαρμογή επιστημονικών αρχών στην οικογενειακή και σχολική αγωγή*, έκδ. Gutenberg-Παιδαγωγική Σειρά, Αθήναι 1987, σ. 264.

¹⁶ *Λεξικόν αγωγής του παιδιού*, Αθήναι 1958, σ. 224.

¹⁷ Μ. Σιώτου, *Η χριστιανική διδασκαλία περί του ανθρώπου ως πρόσωπο*, έκδ. Εκκλησιαστικών επιστημονικών και μορφωτικών ίδρυμα Ιωάννου και Εριέττας Γρηγοριάδου, Αθήναι 1984, σ. 75.

¹⁸ Αρχιμ. Καλλίστρατου Λυράκη, *ό.π.*, σ. 27.

οποία λειτουργούν αρμονικά, συμπορεύονται, κοινωνούν και αλληλοσυμπληρώνονται. Η σχέση δεν είναι κάτι το στατικό αλλά αποτελεί πραγματικά μια ευλογία από τον Θεό. Συναντούμε, δυστυχώς, ανθρώπους οι οποίοι με τους συνανθρώπους τους αδυνατούν να συνδεθούν. Ο λόγος είναι ότι οι άνθρωποι επιδιώκουν τα προσωπικά τους συμφέροντα και την προσωπική τους ανάδειξη. Η ζωή για τους συγκεκριμένους, έχει τελικά μια ιδιωτική σημασία και πρέπει να υπάρχει μόνο γι' αυτούς.

Η νέα κοινωνία ανά τους αιώνες ακούει στο όνομα Εκκλησία. Αν εστιάσουμε στη λέξη Εκκλησία θα παρατηρήσουμε ότι εννοιολογικά προέρχεται από το εκκαλέω-ω¹⁹, που σημαίνει τη σύναξη των πιστών στον χώρο της λατρείας του Θεού. Στο μυστήριο των μυστηρίων, που είναι η θεία Ευχαριστία, ο πιστός καλείται να βιώσει ένα κάλεσμα σχέσεων μέσω της αγάπης μεταξύ του Χριστού, που είναι η κεφαλή, προς τους πιστούς, που είναι τα μέλη του σώματος του Χριστού. Στη Θεία Λειτουργία ο ίδιος ο Θεός μας απευθύνει διαχρονικά μια πρόσκληση, ώστε να γίνουμε μέτοχοι μιας μυστικής ενότητας και αλληλεγγύης του σώματος του Χριστού, το οποίο συνέχεται από το Άγιο Πνεύμα.

Ο Κύριος, αφού ονόμασε τον εαυτό του άμπελο αληθινή και τους ανθρώπους κλήματα, ανέφερε ότι η γνήσια ζωή και η καρποφορία σε έργα αρετής και αγιότητας θα επέλθει μόνο με την μετ' Αυτού ενότητα. Τους έλεγε χαρακτηριστικά: «Μείνατε ενωμένοι με εμένα, για να μένω και εγώ ενωμένος με εσάς. Καθώς το κλήμα δεν μπορεί να φέρει από τον εαυτό του καρπό, εάν δεν μείνει προσκολλημένο στην κληματαριά, κατά τον ίδιο τρόπο ούτε εσείς δεν θα καρποφορήσετε έργα αρετής και αγιότητας εάν δεν μείνετε ενωμένοι με Εμένα»²⁰. Επίσης, η προσευχή αποτελεί μια ιερή εικόνα ενός διαλόγου του ανθρώπου με τον Δημιουργό Θεό. Είναι η διαρκής και αδιάλειπτη επικοινωνία με τον Θεό, ο οποίος μας την σερβίρει ως διάλογο και ως μια νέα δυνατότητα σωτηρίας.

Μέσα στην πλάση όλα κινούνται, βιώνονται και λειτουργούν σε μια διαλεκτική σχέση του Κτίστη με την κτίση. Ο διάλογος υπάρχει ως εργαλείο και φυσική συνέπεια της ελευθερίας και της αγάπης ως στάσεως ζωής. Αν ο διάλογος δεν αποτελέσει ζωή και τροφή τότε κινδυνεύει να μετατραπεί σε σλόγκαν και τσιτάτα. Σχέση χωρίς διάλογο είναι μια άρρωστη σχέση. Σχέση χωρίς διάλογο δημιουργεί προβληματικούς ανθρώπους. Διάλογος, λοιπόν, υπάρχει εκεί που η σχέση είναι γεμάτη

¹⁹ Ορησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 5^{ος}, Αθήναι 1964, σ. 465.

²⁰ Ιω. 15, 4-5, 7-9.

υγεία²¹. Ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος θα μας παρουσιάσει με σαφήνεια και γλαφυρό τρόπο την έννοια του διαλόγου λέγοντας: «Ο διάλογος μπορεί να συμβάλλει στη μεταφύτευση νέων σπερμάτων από τον ένα πολιτισμό στον άλλο, στη βλάστηση σπόρων, που βρίσκονται σε αδράνεια στον αγρό παλαιών θρησκευμάτων, και στην ανάπτυξή τους»²². Τελικά, ο διάλογος, αποτελεί τον καλύτερο συμπαραστάτη και το αποτελεσματικότερο φάρμακο για τους προβληματισμούς και τις αναζητήσεις μας²³.

Μέσα, όμως, και από την Παραβολή του καλού Σαμαρείτη²⁴, μας καλεί σε σχέσεις του Θεού με τον άνθρωπο και του ανθρώπου με τον συνάνθρωπο. Μας προβληματίζει μέσα από την εξαίσια ευαγγελική περικοπή με μια ερώτηση: «ποιος είναι ο άλλος, ο πλησίον μας;» Με την συγκεκριμένη παραβολή ο πλησίον παίρνει ένα πλήρες περιεχόμενο. Η αγάπη δύναται να καταλύσει τα φυλετικά, κοινωνικά και ενδοθρησκευτικά δεσμά και όρια. Βγαίνει έξω από τα όρια και έρχεται σε συνάντηση με την εικόνα του Θεού. Ξεπερνά τα όρια του εγώ και πορεύεται σε συνάντηση με το εμείς.

Η σταυρική θεώρηση της αγάπης, από την μεριά του ανθρώπου πρώτα προς τον Θεό και έπειτα προς τον συνάνθρωπο λαμβάνει αξία μέσα από τον καλό Σαμαρείτη. Δεν μπορείς να αγαπάς τον Θεό και να μην αγαπάς τον συνάνθρωπο²⁵. Χωρίς τις δυο αυτές αγάπες είναι αδύνατον να σωθούμε, μας εξηγεί ο Κοσμάς. Η αγάπη υφίσταται ως έρωτας και θυσία για τον άλλο, μέσα σε ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας, αλληλοκατανόησης και αλληλοσεβασμού. Βιώνεται μέσα στη ζωή της Εκκλησίας με τον ευαγγελικό λόγο «αγαπήσεις τον πλησίον σου ως εαυτόν»²⁶. Ο Άγιος συνεχίζει να μας προτρέπει λέγοντας: «πρέπει να αγαπάμεν τους αδελφούς μας τους χριστιανούς, διότι είμαστε μιας φύσεως και μιας πίστεως»²⁷.

Το ορισμό του πλησίον θα μας τον χαρίσει πολύ όμορφα ο Μέγας Φώτιος: «Λέγοντες λοιπόν πλησίον νοούμεν το συγκεκριμένον πρόσωπον,

²¹ Παύλου, Μητροπολίτου Σισανίου και Σιατίστης, *Προβλήματα Αγωγής*, έκδ. Φάρος Ορθοδοξίας, Ι. Π. Μεσολογγίου 2016.

²² Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού*, Β' Έκδοση, έκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2009, σ. 268.

²³ Νικ. Κυνηγοπούλου, *Δυο δρόμοι ένας σκοπός νεανικοί προβληματισμοί και αναζητήσεις*, Ξάνθη 1988, σ. 52.

²⁴ Λουκ. 10, 25-37.

²⁵ Ηρ. Ρεράκη, *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο. Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση*, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006.

²⁶ *Ματθ.* 22, 38. *Μαρκ.* 12, 31. *Λουκ.* 10,28.

²⁷ Ιω. Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές*, έκδ. Τήνος, Αθήνα, σ. 153.

μετά του οποίου δημιουργούνται διαπροσωπικά σχέσεις, οι οποίες εκφράζουν τον ιδιάζοντα δεσμόν του λογικού όντος μετά των ομοίων αυτού»²⁸. Μελετώντας σε βάθος δυο παραδείγματα από την βιωτή του ιερού Φωτίου, αντιλαμβανόμαστε κάτω από ποιο πρίσμα κατανοεί τις διαπροσωπικές σχέσεις μέσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Το πρώτο περιστατικό αφορά στην επιστολή που αποστέλλει στον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Παύλο και του ζητά να δείξει στοργή και αγάπη στους σχισματικούς. Το δεύτερο περιστατικό αφορά τη προσωπική φιλία του ιερού πατρός μετά του Αμηνά της Κρήτης. Ο Αμηνάς, παρότι αλλόθρησκος, αντιμετωπίζεται από τον Φώτιο ως πραγματικός αδελφός, «ει και μεταξύ το διάφορον της πίστεως ίστατο»²⁹. Το σημαντικότερο, βέβαια, ο Μέγας Φώτιος το αναφέρει παρακάτω, λέγοντάς: «όταν βρισκόμαστε σε κοινωνία με τον πλησίον, τότε αποφεύγουμε να διαβρωθούμε από την φθορά της αμαρτίας»³⁰.

Η αρνητική μας κρίση για τον άλλο είναι αρνητική κρίση για τον εαυτό μας. Κάθε φορά που άδικα αρνούμαστε τον άλλο, αδικούμε τον εαυτό μας, παραποιούμε τη δική μας αντίληψη, την εκτίμηση, την αντίληψη που έχουμε για τον εαυτό μας. Και, επιτέλους, επειδή ο άλλος, είναι αδύνατος ή ξένος ή αντικοινωνικός τύπος είναι ανάγκη να κατανοηθεί από έναν καλό Σαμαρείτη. Ο άλλος είναι αυτός που είναι. Άραγε, είμαστε σε θέση να τον κατανοήσουμε και κυρίως να τον δεχτούμε όπως είναι κι όχι όπως θα θέλαμε ή θα μας βόλευε να είναι; Η απάντηση, τελικά, εξαρτάται από τον ίδιο μας τον εαυτό και λιγότερο από τον άλλο.

Ο Έριχ Φρόμ, συνεχίζοντας, θα μας παρουσιάσει με πολύ όμορφο τρόπο την σχέση ως εξής: «Τι δίδει αλήθεια μια προσωπικότητα, ένας άνθρωπος στον συνάνθρωπό του; Δίνει από τον εαυτό του, από το πιο πολύτιμο που έχει. Δίνει από την ζωή του. Αυτό σημαίνει αναγκαστικά ότι θυσιάζει την ζωή του για τον άλλο, αλλά ότι δίνει από εκείνο που είναι ζωντανό ανάμεσά του. Και καθώς δίνει με αυτόν τον τρόπο εμπλουτίζει τον συνάνθρωπο, δυναμώνει το αίσθημα της ζωντανίας του με σκοπό να πάρει. Η προσφορά είναι από μόνη της μια εξαιρετική χαρά. Καθώς όμως δίνει δεν μπορεί παρά να γεννηθεί κάτι καινούριο μέσα στον άλλο άνθρωπο, και αυτό, που γεννιέται, αντανακλά πάλι σ' αυτόν. Όταν

²⁸ Β. Γιούλτση, *Θεολογία και διαπροσωπικά σχέσεις κατά τον Μέγαν Φώτιον*, Ανάλεκτα Βλατάδων 20, έκδ. Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 88.

²⁹ Χρ. Βασιλοπούλου, «Η θρησκευτική αγωγή των νέων κατά τον Ιερόν Φώτιον, η προσωπικότητα και η Θεολογία του Μεγάλου Φωτίου», *Επίσημοι Λόγοι Εκφωνηθέντες επί τη Ιερά Μνήμη του κατά τα έτη 1970-2010*, Έκδοση Α', έκδ. Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2011, σσ. 502-503.

³⁰ Β. Γιούλτση, *ό.π.*, σ. 101.

αληθινά δίνεις δεν μπορείς να λάβεις εκείνο που σου ξαναδίνεται. Το να δίνεις έχει σαν επακόλουθο να μεταβάλλεις και τον άλλο άνθρωπο σε δότη, γι' αυτό και οι δυο τους μετέχουν στη χαρά αυτού του καινούριου που δημιουργήσαν»³¹.

³¹ Αρχμ. Καλλίστρατου Λυράκη, *Διαπροσωπικαί Σχέσεις*, ό.π., σ. 35.

Δ. Η τοποθέτηση του Πατροκοσμά στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής του (18ος αιώνας)

Το μεγαλειώδες έργο του Χριστολάτρη αγίου Κοσμά θα εκτιμηθεί, αν προηγουμένως γνωρίσουμε τα ιστορικά πλαίσια μέσα στα οποία γεννήθηκε και έδρασε. Ο Κοσμάς γεννήθηκε το 1714 και εκοιμήθη το 1779. Στη συνέχεια σπούδασε στο «Όταν εγεννήθη ο Άγιος Κοσμάς η κατάσταση είχε λάβει ακόμη μεγαλύτερας διαστάσεις. Ποικίλοι καταπίεσεις επεβαλλοντο επι των Χριστιανών: κεφαλικός φόρος, αρπαγαί, λεηλασία, αιχμαλωσία, ερημώσεις και βίαιοι εξισλαμισμοί. Ότι άφηναν οι Τούρκοι το συνεπλήρωνον άτακτοι ληστρικά συμμορία, με αποτέλεσμα να μην δύναται κανείς να συναντήσει εις την ύπαιθρον ούτε ιερείς, ούτε Εκκλησίας εν λειτουργία, ούτε Σχολεία, ούτε διδασκάλους, ούτε ανθρώπους με χαράν³² εις το πρόσωπον αυτά δε τα ανήπια απέθνησκον ως και πρότερον αβάπτιστα και οι νεκροί εθάπτοντο άνευ νεκρωσίμου ακολουθίας. Είχεν επί πλέον να αντιμετώπισει την ύπουλον και αδίστακτον πολιτικήν των απλήστων Ενετών, την δολιότητα και κακοντρέχειαν των Καθολικών, που απέβλεπον εις την πλήρη εξουθένωσιν και τελικήν υποταγήν της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον πάπαν της Ρώμης, τας εδαφικάς βλέψεις των ισχυρών ηγεμόνων της Ευρώπης προς τα ελληνικά εδάφη της τουρκικής αυτοκρατορίας. Τέλος, την μεθοδικότεραν αφαιμάξιν και εξάντλησιν του ελληνικού στοιχείου»³³.

Το Γένος μας, μέσα στη μακροχρόνια εκείνη σκλαβιά, ζητούσε κυβέρνηση να το διοικήσει, ζητούσε δασκάλους να το φωτίσουν, ζητούσε παπάδες να το αγιάσουν, ζητούσε οπλαρχηγούς να το ελευθερώσουν. Κυρίως όμως του χρειαζόταν ένας άγιος Γέροντας, ν' ανάψει φως μπροστά του, ν' αναλάβει όλη τη φροντίδα του, να το κατευθύνει, να το ξυπνήσει από το λήθαργο, να το πάρει σαν μικρό παιδί από το χέρι, να το βάλει κάτω από το πετραχήλι του και να το ειρηνεύσει, να του ανοίξει τα μάτια με το Ευαγγέλιο, να το διδάξει με τη σοφία του και να το παιδαγωγήσει με την πείρα του. Διατήρησε άσβεστη τη φλόγα της

³² Π. Πάσχου, «Αγιολογική ανάγνωση του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού», *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου με θέμα: Σύναξις, Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του*, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου, Αθήναι 1986, σ. 533.

³³ Μαξίμου Μοναχού Ιβηρίτου, Ο Άγιος Κοσμάς, προσφορά του Αγίου Όρους εις το Γένος, *Περιοδικόν Φωτεινή Γραμμή*, Πανηγυρική Έκδοση 2007, τεύχ. 29^ο, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2006, σσ. 112-113.

πίστεως στις καρδιές των απλοϊκών χριστιανών της εποχής του, που χειμάζονταν πνευματικά από την οθωμανική λαίλαπα³⁴.

Η θεία Πρόνοια έστειλε τον άγιο Κοσμά τον Αιτωλό, που δεν ήταν βέβαια ο μόνος³⁵. Τον ακολουθούσαν πολυάριθμοι ιερείς και μαθητές του, μαζί με τους οποίους και πλήθος λαού. Να πως ο ίδιος περιγράφει την απόφασή του, ν' αφήσει την εράσμια αθωνική ησυχία και τη φιλόθεη αδελφότητα της μονής του και να εξέλθει στον κόσμο προς συνδρομή των καταπονουμένων αδελφών του: «Σιμά εις τα άλλα ηύρηκα και τούτον τον λόγον, όπου λέγει ο Χριστός μας, πως δεν πρέπει κανείς χριστιανός, άνδρας ή γυναίκα, να φροντίζει δια λόγου του μόνον πώς να σωθή, αλλά να φροντίζει και για τους αδελφούς του³⁶. Και όποιος φροντίζει μόνον δια του λόγου του και δεν φροντίζει και δια τους αδελφούς του, εκείνος θα κολασθή³⁷. Ακούοντας και εγώ, αδελφοί μου, ετούτον τον γλυκύτατον λόγον, όπου λέγει ο Χριστός μας, να φροντίζομεν και δια τους αδελφούς μας, με έτρωγε εκείνος ο λόγος μέσα εις την καρδιάν μου, τόσους χρόνους, ωσάν το σκουλήκι, οπού τρώγει το ξύλον³⁸. Τι να κάμω και εγώ; Στοχαζόμενος και την αμάθεια μου³⁹, εσυμβουλευθήκα τους πνευματικούς μου πατέρας Αρχιερείς, Πατριάρχας, τους εφανέρωσα τον λογισμό μου, ανίσως και είναι θεάρεστον τέτοιον έργον νάν το μεταχειριστώ. Και όλοι με επαρεκίνησαν να το κάμω, και με είπαν πως τέτοιον έργον καλόν και άγιον είναι⁴⁰. Μάλιστα παρακινούμενος περισσότερο από τον παναγιώτατον κυρ-Σωφρόνιον Πατριάρχην –να έχωμεν την ευχή του - και λαμβάνοντας τας αγίας του ευχάς, άφησα την

³⁴ Γεωργίου Μαρτζέλου, «Θεολογία και ζωή στις διδαχές του Αγ. Κοσμά του Αιτωλού», Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου με θέμα: εις τιμήν και μνήμην των Νεομαρτύρων, (17-19 Νοεμβρίου 1986), έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 395.

³⁵ Επισκ. Αυγουστίνου Καντιώτου, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδ. «Σταυρός», Αθήναι 1959, σ. 34.

³⁶ Κ. Τριανταφύλλου, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδ. Μικρά Ζύμη, Θερμόν Αιτωλίας 2007, σ. 24. Βλ. και Αρχιμ. Χρυσ. Μαϊδώνη, *όπ.π.*, σ. 19. Βλ. και Στ. Σάκκου, *όπ.π.*, σ. 37. Βλ. και Μαρίας Μамασούλα, Παιδεία και Γλώσσα, *όπ.π.*, σ. 442. Βλ. και Μητρ. Αιτωλίας και Ακαρνανίας Κοσμά, *όπ.π.*, σ. 172. Βλ. και *Κοσμάς ο Αιτωλός, οι Προφητείες*, έκδ. Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 9. Βλ. και Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, Βίος και Προφητείες, έκδ. Μικρά Ζύμη, *όπ.π.*, σ. 20. Βλ. και Αρχιμ. Δανιήλ Αεράκη, «Ο Κοσμάς ο Αιτωλός ως Ιεραπόστολος», Περιοδικό Ιεράς Μητροπόλεως Φλωρίνης, Πρεσπών και Εορδαίας «*Σαλπιγξ Ορθοδοξίας*», Φλώρινα 1975, σ. 275.

³⁷ Αρχιμ. Χαρ. Βασιλοπούλου, *όπ.π.*, σ. 37. Βλ. και Ι. Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και Βιογραφία*, έκδ. Ακρίτας, σ. 236.

³⁸ Ν. Τωμαδάκη, *όπ.π.*, σ. 520.

³⁹ Αρχιμ. Χρυσ. Μαϊδώνη, *όπ.π.*, σ. 18. Βλ. και Αρχιμ. Δανιήλ Αεράκη, *όπ.π.*, σ. 275.

⁴⁰ Αρχιμ. Σωφρ. Παπακυριακού, *όπ.π.*, σ.183. Βλ. και Κ. Σαρδελή, *όπ.π.*, σ. 240. Βλ. και Φ. Μιχαλοπούλου, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, 230 χρόνια από την κοίμησή του (1779-2009), Ιερά Μητρόπολις Αιτωλίας και Ακαρνανίας, Περιοδικό «*Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*» έκδ. Δημιουργική Πρόταση, 2010, σ. 89.

εδικήν μου προκοπήν, το εδικόν μου καλόν, και εβγήκα να περιπατώ από τόπον εις τόπον και να διδάσκω τους αδελφούς μου»⁴¹.

Είναι χαρακτηριστικό, να αναφέρουμε, ότι ο Άγιος Κοσμάς τον 18^ο αιώνα θεωρεί, ότι για τους υπόδουλους Ορθοδόξους χριστιανούς ο κίνδυνος των Δυτικών είναι μεγαλύτερος από αυτόν των Τούρκων⁴². Η πίστη διαφυλάσσονταν καλύτερα υπό τους οθωμανούς από ότι υπό τους Ενετούς και λοιπούς Καθολικούς. Με την αποστολή ιεραποστόλων συνεχίστηκαν οι θρησκευτικές πιέσεις των Ρωμαιοκαθολικών στις υπόδουλες περιοχές και μετά την Άλωση.

Η θεία Πρόνοια έστειλε τον άγιο Κοσμά τον Αιτωλό, που δεν ήταν βέβαια ο μόνος. Διατήρησε άσβεστη τη φλόγα της πίστεως στις καρδιές των απλοϊκών χριστιανών της εποχής του, που χειμάζονταν πνευματικά από την οθωμανική λαίλαπα⁴³. Έργο του, «η Διαφώτιση και ο επανευαγγελισμός»⁴⁴ των χριστιανών⁴⁵, διότι, «το αποπνικτικό σκοτάδι της τουρκικής κυριαρχίας, κρατούσε το Γένος στην φρικαλεότητα, μιας ατέλειωτης νύκτας»⁴⁶.

Κατά την μαρτυρία του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη, ο Κώνστας, όπως ήταν το λαϊκό του όνομα, «φλεγόμενος υπό έρωτος μαθήσεως μετέβη μετ' άλλων Αιτωλών⁴⁷ εις το Αγίωvυμον Όρος⁴⁸, προς κτήσιν παιδείας υψηλής»⁴⁹, δηλαδή, για την συμπλήρωση των γνώσεών του έφθασε στην Αθωνιάδα Σχολή⁵⁰. Αναφέρει, λοιπόν, τα εξής: «μετέβη εις

⁴¹ Μον. Μωϋσέως Αγιορείτου, *Διδάγματα από τη ζωή και το έργο του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού*, έκδ. Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις, Τρίκαλα, Αθήνα 2006, σσ. 15-16. Βλ. και Γ. Βρέλλη, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Γιάννινα 1980, σ. 10. Βλ. και Μαρίας Μαρμασούλα, *Πατροκοσμάς, όπ.π.*, σσ. 24-25. Βλ. και Στ. Σάκκου, *όπ.π.*, σσ. 39-40. Βλ. και Π. Πάσχου, *όπ.π.*, σσ. 533-534. Βλ. και Μητρ. Αιτωλίας και Ακαρνανίας Κοσμά, *όπ.π.*, σ. 173. Βλ. και Χρ. Κρικώνη, *Η Ορθόδοξος Εκκλησία, όπ.π.*, σ. 102.

⁴² Αν. Μαρά, *Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία*, έκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 24-25.

⁴³ Γ. Μαρτζέλου, «Θεολογία και ζωή στις διδαχές του Αγ. Κοσμά του Αιτωλού», *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου με θέμα: εις τιμήν και μνήμην των Νεομαρτύρων*, έκδ. Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 395.

⁴⁴ Κ. Κούρκουλα, *Λεύκωμα Διδασκάλων του Γένους*, έκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα 1971, σ. 68.

⁴⁵ Φάνη Μιχαλοπούλου, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 1940. Βλ. και Αποστόλου Βακαλοπούλου, *Ιστορία της Μακεδονίας, 1354 – 1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 348.

⁴⁶ Γ. Μεταλληνού (πρωτ.), *Παράδοση και Αλλοτρίωση. Τομές στην πνευματική πορεία του Νεωτέρου Ελληνισμού κατά την μεταβυζαντινή περίοδο*, έκδ. «Δόμος», Αθήνα 1998, σ. 86.

⁴⁷ Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία (1453-1821)*, Αθήνα 1868, σ. 487.

⁴⁸ Μ. Μαρμασούλα, *Ο Εθναπόστολος Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, Βίος, Διδαχές, Επιστολές και Προφητείες*, έκδ. Ενωμένη Ρωμηοσύνη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 17.

⁴⁹ Νικοδήμου Αγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον, ήτοι μαρτυρία των νεοφανών μαρτύρων*, Έκδοσις Τρίτη, Αθήνα 1961, σ. 731. Βλ. και Κ. Γ. Ζησίου, *Διδάσκαλοι του Γένους*, Αθήνα 1915, σ. 84.

⁵⁰ Νικ. Τωμαδάκη, «Ο Εθναπόστολος Κοσμάς ο Αιτωλός», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα: Βόρειος Ήπειρος – Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδ. Ιερά Μητρόπολις Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης, Αθήνα 1988, σ. 519.

εκείνο το φημισμένον σχολείον του Βατοπεδίου⁵¹ με άλλους ειδικούς του συμμαθητάς, ουκ ολίγους»⁵². Είναι η περίφημος Ανωτάτη Σχολή⁵³ ονομασθείσα ως «Αθωνιάς»⁵⁴, η οποία ήταν «ένα ολόκληρο Πανεπιστήμιο στα όρια της Μονής του Βατοπεδίου» με μεγάλη φήμη⁵⁵. Δίδασκαν διάφορες επιστήμες. Έδιναν γνώση. Προ παντός, όμως, προετοιμάζαν τους πνευματικούς αγωνιστές του Έθνους⁵⁶. Συνέρρεε πλήθος μαθητών από όλα τα μέρη της Ελλάδας, ώστε να ακούσουν τους μεγάλους δασκάλους της, όπως ο σοφός διδάσκαλος Ευγένιος Βούλγαρης. Αναφέρεται για την Αθωνιάδα⁵⁷, ότι: «Η σχολή αυτή ήτο ανωτέρας παιδείας, εν είδος φιλοσοφικής και θεολογικής σχολής. Ιδρύθη το 1743, με τη βοήθεια και τη συνεργασία του μοναχού Μελετίου Βατοπεδινού, πλησίον της Ιεράς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου εις Άγιον Όρος⁵⁸. Άλλωστε, στην αρχή διέμεινε στο Βατοπέδι και αργότερα στη Μονή Φιλοθέου⁵⁹.

Μετέβη στη μονή του Φιλοθέου⁶⁰, όπου εκάρη μοναχός και ιερομόναχος⁶¹. Το Άγιον Όρος⁶² ανέδειξε⁶³, στην μακραίωνη οθωμανική

⁵¹ Χ. Κρικώνη, «Κληρικοί Νεομάρτυρες και Μάρτυρες», *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου με θέμα: εις τιμήν και μνήμην των Νεομαρτύρων*, ό.π., σ. 273.

⁵² Μαρίας Μαμασούλα, *Ο Άγιος των Ελληνικών Σχολείων, Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδ. Ενωμένη Ρωμηοσύνη, Θεσσαλονίκη 2011, σσ.15-16.

⁵³ Κοσμά Χ. Μαραγιάννη, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η γενικότερη δράση Του*, (Πτυχιακή Εργασία), Θεσσαλονίκη 2003, σ. 14

⁵⁴ Επετηρίς Αθωνιάδος Σχολής, επί τη συμπληρώσει Δωδεκαετίας από της επαναλειτουργίας Αυτής, έκδ. «Αστήρ», Αθήνα 1966, σ. 313.

⁵⁵ *Οι Άγιοί Μας*, έκδ. Ιεράς Μονής Παναγίας Τατάρνης Ευρυτανίας, Αθήνα, σ. 127

⁵⁶ Λαζάρου Τσακίριδη, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και οι Προφητείες του*, έκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 2011, σ. 37.

⁵⁷ Άλκη Αγγέλου, *Το χρονικό της Αθωνιάδος. Δοκίμιο ιστορίας της Σχολής με βάση ανέκδοτα κείμενα*, Ν. Ε., Χριστούγεννα 1963, σσ. 84-105.

⁵⁸ Κων/νου Καβαρνού, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, τόμ. Α΄, έκδ. «Ορθόδοξος Τύπος», Αθήνα, σ. 98.

⁵⁹ Π. Πάσχου, *Έρωσ Ορθοδοξίας*, Β΄ Έκδοση, έκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1973, σ. 294.

⁶⁰ Μ. Μαμασούλα, *Πατροκοσμάς, Ιερούργος του λόγου & της πράξης*, 2^η έκδοση, έκδ. Ορθοδόξου φιλανθρωπικής Ιεραποστολικής & Πολιτιστικής Ενώσεως η «Αγία Φιλοθέη», Αγρίνιο 2008, σ. 17. Βλ. και Ευθυμίας Μοναχής, *Οι Προφητείες του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού μέσα στην Ιστορία*, έκδ. Ι. Μονής Αγ. Κοσμά του Αιτωλού, Αθήνα 2004, σ. 21. Βλ. και Γρηγορίου Κωσταρά, «*Πατροκοσμάς ο Αιτωλός, μια ακοίμητη εθνική, παιδευτική και προφητική Συνείδηση*», *Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, 230 χρόνια από την κοίμησή του (1779-2009)*», έκδ. Ιερά Μητρόπολις Αιτωλίας και Ακαρνανίας, περιοδικό «*Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*», 2010, σ. 191. Βλ. και Γ. Ευθυμίου, «*Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός κατά τον Ρωσοτουρκικόν πόλεμον*», *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου με θέμα: Σύναξις, Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του*, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Καρπενησίου, Αθήνα 1986, σ. 547. Βλ. και Μ. Γκιόλια, *Ο Κοσμάς Αιτωλός και η εποχή του*, έκδ. Τύμφορητος, Αθήνα 1972, σ. 122. Βλ. και Κ. Κώνστα, «*Η Αγιορείτικη Μονή του Φιλοθέου, εκεί όπου εμόνασε ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*», *Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, 230 χρόνια από την κοίμησή του (1779-2009)*», έκδ. Ιερά Μητρόπολις Αιτωλίας και Ακαρνανίας, περιοδικό «*Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*», 2010, σ. 227.

⁶¹ Δ. Πανταζοπούλου, «*Το πέρασμα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού από το Ρουμλούκι*», *Πρακτικά Ημερίδας τοπικής ιστορίας και λαογραφίας με θέμα: «Πατρο-Κοσμάς ο Αιτωλός: το πέρασμα του Αγίου*

τυραννική κατοχή, φλογερούς Εθναποστόλους, όπως ο Κοσμάς ο Αιτωλός⁶⁴, και πολλούς άλλους, οι οποίοι έφεραν τον λόγο του Θεού και την ελπίδα της αναστάσεως του γένους⁶⁵. Ο Κοσμάς έζησε πρώτα ο ίδιος το γεγονός της εν Χριστώ ελευθερίας. Αυτό του έδωσε τη δύναμη να βλέπει μπροστά και να προετοιμάζει το Γένος για την υπόθεση της εθνικής ελευθερίας⁶⁶. Κρισιμότερη η ώρα! Το Γένος κινδύνευε. Έλεγε συχνά: «Θεν άφησα την ιδικήν μου προκοπήν και εβγήκα να περιπατώ από τόπον εις τόπον, να διδάσκω τους αδελφούς μου»⁶⁷.

Από εκείνη τη στιγμή δεν μπορούσε να βρει ησυχία, διότι τον βασάνιζαν ο πόνος και τα βάσανα των ορθοδόξων Ρωμιών, οι οποίοι στέναζαν κάτω από την οθωμανική τυραννία. Ο εφιάλτης του εξισλαμισμού των αδελφών του τάραζε τον ύπνο του. Κρισιμότερη η ώρα! Το Γένος κινδύνευε. Έλεγε συχνά: «Θεν άφησα την ιδικήν μου προκοπήν και εβγήκα να περιπατώ από τόπον εις τόπον, να διδάσκω τους αδελφούς μου»⁶⁸. Εγκαταλείπει την Ιερά Μονή Φιλοθέου, όπου ήταν η Μονή της μετανοίας του, και δίδεται με όλες του τις δυνάμεις στη διακονία του «εν αιχμαλωσία» ευρισκομένου Γένους»⁶⁹.

Αν κάποτε ο απόστολος Παύλος, τον οποίο παρομοιάζουν συχνά πυκνά οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς και οι υμνογράφοι της Ακολουθίας του Αγίου⁷⁰ με τον άγιο Κοσμά, «προσκαλείτο δι' οράματος της νυκτός,

από το Ρουμλούκι», έκδ. Αρχιερατική Περιφέρεια Αλεξάνδρειας, Αλεξάνδρεια 2011, σ. 120. Βλ. και Αρχιμ. Σωφρ. Παπακυριακού, *Κοσμά του Αιτωλού, Ιερομάρτυρος και Ισαποστόλου, πρώτη έκδοση*, Αθήναι 1953, σ. 183. Βλ. και *Κοσμάς ο Αιτωλός, οι Προφητείες*, έκδ. Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 8.

⁶² Μωϋσέως Μοναχού Αγιορείτου, *Εόρτια Γράμματα από το Άγιον Όρος*, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, Νεάπολη 2012, σ. 289.

⁶³ Αρχιμ. Χρυσ. Μαϊδώνη, *Οι Άγιοί μας*, έκδ. Ιερά και Οσία Ιεράς Μητροπόλεως Ιερισσού, Αρναία Χαλκιδικής, σ. 133. Μαρίας Μαμασούλα, *Παιδεία και Γλώσσα στον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό*, (διδασκαρική διατριβή), έκδ. Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου, Άγιον Όρος, 2004, σ. 441.

⁶⁴ Δ. Σαλαμάγκα, *Ο γνωστός Καλόγηρος Κοσμάς*, έκδ. Αστήρ, Αθήναι 1945, σ. 73.

⁶⁵ Αθ. Αγγελοπούλου, *Εκκλησιαστική Ιστορία, η μοναχική πολιτεία του Αγίου Όρους - ιστορία, τυπικά, ζωή*, έκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 210.

⁶⁶ Στυλιανού Παπαδοπούλου, *Οι Νεομάρτυρες και το Δούλον Γένος*, εν Αθήναις 1973, σ. 88.

⁶⁷ Ευθυμίας Μοναχής, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, έκδ. Ι. Μ. Αγ. Κοσμά του Αιτωλού, Μέγα Δένδρο Αιτωλίας 2001, σ. 53.

⁶⁸ Αρχιμ. Χαράλάμπους Βασιλοπούλου, *ό.π.π.*, σ. 37.

⁶⁹ Μ. Τρίτου, *Ο Ιερομάρτυς και Ισαπόστολος Κοσμάς ο Αιτωλός στην υμνογραφία της Εκκλησίας, ΔυτικοΜακεδονικόν Ημερολόγιον, Έτος Ζ' - Τόμ. 7, Κοζάνη 2012, σ. 75. Τάκη Λάππα, Πατροκοσμάς, Ο Απόστολος του Γένους*, έκδ. Ατλαντίς, Αθήναι 1980, σ. 66. Βλ. και Χρ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αιδίμου Ρήγα Φεραίου*, Αθήνα 1860, σ. 56. Βλ. και Ε. Καλκάνη, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779), η Ζωή – η Διδασκαλία και οι προφητείες του*, έκδ. Δαμιανός, Αθήνα 1986, σ. 19.

⁷⁰ Σαπφείρου Χριστοδουλίδη, *Ακολουθία και βίος του εν αγίοις πατρός ημών Κοσμά του Αιτωλού Ιερομάρτυρος και Ισαποστόλου*, εν Πάτραις 1869, σ. 16. Βλ. και Σαπφείρου Χριστοδουλίδη, *Βίος και ακολουθία Κοσμά Αιτωλού*, επανέκδοση Πανεκδοτικής, Αγρίνιο 196, σ. 14. Βλ. και Μ. Τρίτου, *Ο*

ανδρός Μακεδόνας», ο οποίος τον προέτρεπε: «Διαβάς εις Μακεδονίαν, βοήθησον ημιν» έπαιρνε έτσι, την εις τα έθνη πορεία της κλήσεώς του, έτσι τώρα και ο Άγιος των σκλάβων, μέσα στο κελί του, παίρνει και αυτός την πρόσκληση: «Διαβάς εις το Γένος των Ελλήνων, βοήθησον ημιν». Με μόνη περιουσία το ράσο, το ραβδί του, το σκαμνί του και ένα τορβά, όργωσε στην κυριολεξία την Ελλάδα⁷¹. Και ιδού, «Εξήλθεν ο σπείρων του σπείραι τον σπόρον αυτού» (Διδαχή Δ')⁷². Με μόνη συνοδεία το ράσο, το ραβδί του και ένα καλογερικό τορβά, όργωσε στην κυριολεξία την Ελλάδα.

Ιερομάρτυς και Ισαπόστολος Κοσμάς ο Αιτωλός στην υμνογραφία της Εκκλησίας, ΔυτικοΜακεδονικόν Ημερολόγιον, Έτος Ζ' - Τόμ. 7^{ος}, Κοζάνη 2012, σ. 75.

⁷¹ Ηλία Μογλενίδη, «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Χρόνια 300 από την γέννησή Του (1714-2014). Η διέλευσή Του από την Θράκη», περιοδικό Ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου *Επί των Ποταμών*, έτος 4^ο (2013), τεύχ. 4^ο. Βλ. και *Ο άγιος Κοσμάς ο αιτωλός ο πατροΚοσμάς της Ρωμοσύνης*, έκδ. Μικρά Ζύμη, Θερμόν Αιτωλίας 2008, σ. 57. Στ. Ουτσίου, *Οι Περιοδείες του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού*, έκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2009. Βλ. και Αν. Καραγκιώζη, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός στη Μακεδονία*, Κέντρο Ελληνικής Παιδείας, Λάρισα 2006, σ. 164. Βλ. και Μαρίας Μαμασούλα, *Οι Δρόμοι του Πατροκοσμά στην Σκλαβωμένη Ρωμοσύνη. Από το Μέγα Δένδρο ως το Κολικόντασι*, έκδ. Σταμούλη, Αγρίνιο 2007, σ. 14. Βλ. και Κ. Σαρδελή, *Το Συναξάρι του Γένους*, έκδ. Αρμός, Αθήνα 2000, σ. 239. Βλ. και Συμεών Πασχαλίδη, «Άγιοι συνδεόμενοι με τη Σκήτη Βεροίας και τη εν αυτή μονή Τιμίου Προδρόμου», *Ανάτυπο, Πρακτικά Διημερίδας με θέμα: Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου («Σκήτη Βεροίας»)*, Βέροια 1994, σ. 139. Βλ. και Μακαρίου Κορίνθου, Νικοδήμου Αγιορείτου, Νικηφόρου Χίου, και Αθανασίου Παρίου, *Συναξαριστής Νεομαρτύρων*, έκδ. Ορθοδόξου Κυψέλης, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 733.

⁷² *Λογκ. 8, 5*. Βλ. και Ι. Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και Βιογραφία*, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2004, σ. 163.

Ε. Η παιδαγωγική μέθοδος του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού μέσω των Διδαχών

Στην εποχή του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού δεν υπήρχε συστηματική παιδεία. Ο φωτιστής του Γένους αντιλήφθηκε από νωρίς, πως έπρεπε να δώσει προτεραιότητα στην παιδεία με σκοπό να αφυπνίσει το Γένος. Η ελληνική γλώσσα σε πολλές οθωμανοκρατούμενες περιοχές κινδύνεψε να πάψει να ακούγεται. Τα γράμματα και η παιδεία έπεσαν σε αφάνταστη παρακμή. Συχνά έλεγε: «Δεν βλέπετε ότι αγρίεψε το Γένος μας από την αμάθεια και εγίναμεν ωσάν τα θηρία;»⁷³. Η ρεαλιστικότητα και η διορατικότητά που είχε τον οδήγησαν, ώστε να προτρέπει τους Ορθοδόξους του Γένους μας να φτιάξουν ελληνικό σχολείο. «Να μανθάνουν τα παιδιά ελληνικά», διατί «η Εκκλησία μας, αδελφέ, είναι εις την ελληνικήν γλώσσαν», και «αν σπουδάξης εις το ελληνικόν σχολείον, αδελφέ μου, δεν ημπορείς να καταλάβεις εκείνα που ομολογά η Εκκλησία μας»⁷⁴. Ο Κοσμάς, ως πηγή της παιδείας, βρίσκεται στην πρώτη γραμμή και κάνει την επανάστασή του. Η μόρφωση είναι για όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως ηλικίας και οικονομικής κατάστασης⁷⁵.

Με σκοπό την σωστή καθοδήγηση των ανθρώπων μέσω της σωστής μόρφωσης και την κοινωνικοποίηση τους στην δύσκολη κοινωνία που διέμεναν έχτισε σχολεία⁷⁶. Το σχολείο μετά την οικογένεια συμβάλλει συστηματικά στην αγωγή και μόρφωση αλλά και στην ένταξη των ανθρώπων στην κοινωνία. Τα σχολεία ανήλθαν σε 210 ελληνικά και 1.100 κοινά⁷⁷. Στις Διδαχές του έλεγε: «Φοράτε φλουριά και νομίζετε ότι σας κάνουν ανθρώπους. Το σχολείο σας μαθαίνει για τον Θεό, σας μαθαίνει τα ελληνικά, σας κάνει ανθρώπους, φωτίζει τους ανθρώπους να μάθουν τα μυστήρια, ανοίγει τις εκκλησίες και τα μοναστήρια. Χωρίς το σχολείο, περπατούμε στο σκότος»⁷⁸. Το όραμα του Πατροκοσμά ήταν ξεκάθαρο. Την ανάπτυξη και ολοκλήρωση προσωπικοτήτων δια μέσου της

⁷³ Β. Φανουργάκη, *Η Χριστιανική Γραμματεία μετά το 450*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 281.

⁷⁴ Ανδρέα Νανάκη (Μητρ.), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία, από το Γένος και την Εθναρχία στο Έθνος*, έκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 165.

⁷⁵ Ιω. Κονγκούλη, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, Έκδοση Ε', έκδ. αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 79.

⁷⁶ Ν. Ζαχαροπούλου, *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 95. Βλ. και Ν. Ζαχαροπούλου, *Δωρόθεος Βουλησιμάς επι τη βάσει των ανέκδοτων αυτού επιστολών*, (διατριβή επί διδακτορία), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 12.

⁷⁷ Στ. Παπαθεμελή, *Η κοινωνική διάσταση των διδαχών του Κοσμά Αιτωλού, Το άλας της γης, η περί Ορθοδοξίας και Πολιτικής*, έκδ. Παρουσία, Θεσσαλονίκη 1999.

⁷⁸ Αρχιμ. Χρυσοστόμου Μαϊδώνη, *Ο γέροντας του Γένους*, έκδ. Ι. Μ. Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, Αρναία Χαλκιδικής 2009, σσ. 244-245.

διδασκαλίας, ώστε να μπορούν να αντισταθούν στον Οθωμανό κατακτητή⁷⁹ και άλλους διαφόρους εχθρούς⁸⁰.

Ο τρόπος που επέλεξε, να κάνει πράξη τον οραματισμό του, ήταν οι διάφορες διδαχές του. Η καλλιέργεια και η διαμόρφωση επικοινωνιακού κλίματος είναι τα στοιχεία αποτελούν τα σημεία όπου δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα και σημασία ο Κοσμάς. Η παιδαγωγική του μέθοδος, από την πρώτη κιόλας διδαχή υπενθυμίζει τη σωστή σχέση διδάσκοντος και διδασκομένου για να γνωρίσει ο ένας τον ψυχικό κόσμο του άλλου. Πάνω σε αυτό το θέμα, ο Ελβετός παιδαγωγός Pestalozzi θα μας αναφέρει: «Ο Πατροκοσμάς, στηρίζει τη διαδικασία της αγωγής κατά κύριο λόγο στις σχέσεις δασκάλου-μαθητή, τις οποίες και θεμελιώνει στην αγνή και ανιδιοτελή αγάπη»⁸¹.

Στη συνέχεια, ο Comenium θα μας χαρίσει μια εξήγηση περί των διδασκαλιών, λέγοντας: «Ο Κοσμάς χρησιμοποίησε τη μονολογική μορφή. Η επίδραση του δασκάλου σ' αυτή τη μορφή διδασκαλίας είναι αντίστοιχη με αυτή που ασκεί ο ήλιος σ' όλο τον κόσμο, απλώνοντας τις ακτίνες του πάνω σ' όλους τους ανθρώπους»⁸². Κατά την διάρκεια της διδασκαλίας δέχονταν και ερωτήσεις. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνονταν οι στόχοι της διδασκαλίας με σκοπό την κατηχητική καθοδήγηση των ακροατών του. Επίσης, σε πολλά σημεία έχουμε και τον διάλογο που υποκινεί ο ίδιος ο Άγιος. Έτσι, διευκολύνει την επικοινωνία και την ενεργητική ακρόαση. Η διδασκαλία του υπήρξαν μύρο πολύτιμο. Οι Διδαχές του ευωδίαζαν από Αγία Γραφή και πατερικές μαρτυρίες. Η παιδεία του Χριστοκεντρική και αυτό ήταν το παιδευτικό του αίτημα. Σκοπός του ήταν να γνωρίσουν τον Θεό της αγάπης και μέσω αυτής να φτάσουν σε μια πνευματική πανδαισία.

⁷⁹ Θεοφ. Σιμποπούλου, *Κοσμάς ο Αιτωλός, (1714-1779)*, Αθήνα 1979, σ. 195.

⁸⁰ Αρχιμ. Δημητρίου Αργυρού (νυν Μητροπολίτου Κεφαλληνίας), *Ιστορικά στοιχεία από το εν Βενετία κρατικό αρχείο για τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό*, Επιστημονική Επετηρίδα ΑΕΑΒΙ, τόμ. Έβδομος, τεύχ. Α', Βελλά Ιωαννίνων 2013-2015, σσ. 153-180. Βλ. και Κ. Μέρτζιου, *Το εν Βενετία κρατικόν Αρχείον, Ηπειρώτικα Χρονικά*, έτος 15, Ιωάννινα 1940, σσ. 8-9. Βλ. και Άρτ. Ξανθοπούλου –Κυριακού, *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και οι Βενετοί (1777-1779), Τα τελευταία χρόνια δράσης του και το πρόβλημα των Διδαχών*, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 48.

⁸¹ Μ. Μαμασούλα, *Ο Άγιος των Ελληνικών σχολείων, Κοσμάς ο Αιτωλός*, ό.π., σ. 79.

⁸² Γ. Μαρτζέλου, «Θεολογία και ζωή στις διδαχές του Αγ. Κοσμά του Αιτωλού», ό.π., σ. 396.

ΣΤ. Η επικοινωνιακή διδασκαλία του Αγίου Κοσμά με τις διάφορες θρησκευτικές, πολιτικές, κοινωνικές και άλλες τάξεις

Διαβάζοντας τις διδαχές του διακρίνει κανείς να είναι διάχυτη η σοφία και η ανησυχία του, στην αντιμετώπιση των διαφόρων προβλημάτων. Πολλοί παιδαγωγοί, θα ζήλευαν την πρακτικότητα και τον ρεαλισμό του Θείου Κοσμά⁸³. Οι Διδαχές του μέχρι και σήμερα, αποτελούν τα προς μίμηση εγχειρίδια διαπροσωπικής επικοινωνίας. Μέσα από τις Διδαχές του μας παρέχει πολλές παραινέσεις γύρω από το θέμα της διαπροσωπικής επικοινωνίας. Η παιδαγωγική επικοινωνία κατά τον Πατροκοσμά⁸⁴, δεν είναι κάτι απλό και εύκολο. Μιλώντας με τους ακροατές εξηγεί πώς ο πομπός, ο οποίος αναλαμβάνει το ρόλο της επικοινωνίας, έχει ως σκοπό την σωστή και σε βάθος ενημέρωση του πομπού προς τους δέκτες. Για μια σωστή παιδαγωγική επικοινωνία, πρέπει να γνωρίζουν οι δέκτες περί του πομπού-διδάσκοντα. Την βάση οποιασδήποτε διαπροσωπικής επικοινωνίας διακατέχει η αγάπη και η ελευθερία⁸⁵. Η επικοινωνία έχει να κάνει με την ψυχή και το σώμα, που αποτελούν την ολότητα του ανθρώπου. Η ψυχή όμως προηγείται. Η λεκτική ή μη λεκτική επικοινωνία του ανθρώπου αποτελεί έκφραση της ψυχής του. Παρακάτω θα παρουσιάσουμε τα είδη της επικοινωνίας έτσι όπως μας τα εξηγεί ο Άγιος των διαπροσωπικών σχέσεων.

Η πρώτη κατηγορία επικοινωνίας αποτελεί η σχέση του άνδρα με την γυναίκα. Είναι η επικοινωνία των συζύγων. Η συγκεκριμένη κατηγορία απασχολεί ιδιαίτερα τον άγιο, λόγω της άνισης και άδικης κακομεταχείρισης των γυναικών από τους άνδρες τους⁸⁶. Διακηρύσσει της ισοτιμία των δυο φύλων, την οποία και εντάσσει κάτω από το πρίσμα την κοινής πορείας και συμμετοχής μέσα στην Εκκλησία και ιδιαίτερος στο κοινό Ποτήριο (Θεία Κοινωνία). Μέσα από τα κηρύγματά του διακρίνουμε μια εναλλαγή μεταξύ ανδρών και γυναικών ανάλογα με το θέμα που διαπραγματεύεται. Την μια απευθύνεται στον άνδρα και από την άλλη

⁸³ Ηλία Μογλενίδη, «Η Ανατροφή των παιδιών κατά τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό», Περιοδικό Ιεράς Μητροπόλεως Φλωρίνης, Πρεσπών και Εορδαίας Σαλπιγξ Ορθοδοξίας, έτος 11^ο, τεύχ. 65^ο -66^ο, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος, σ. 48.

⁸⁴ Στ. Σάκκου, *Ο Απόστολος του σκλαβωμένου γένους*, έκδ. Ο.Χ.Α. Απολύτρωσις, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 39. Βλ. και Π. Χρήστου, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, τόμ Β', έκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 299. Βλ. και Ελληνορθόδοξη Πορεία, *Ανθολόγιο Κειμένων, Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Το Άγιον Όρος και η παιδεία του γένους μας*, έκδ. Δούκας, Αθήνα 2008, σ. 285. Βλ. και Τάσου Δαρβέρη, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδ. Στερέωμα, Θεσσαλονίκη, σ. 24.

⁸⁵ Καλλιρόη Ακανθοπούλου, ό.π., σσ. 146-147.

⁸⁶ Β. Κυλέκογλου, *Η γυναίκα και ο άνδρας στις διδαχές του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού*, έκδ. Παρρησία, Αθήνα 2010, σ. 17.

πλευρά ξεκινάει πρώτα από την γυναίκα. Ένα εξίσου σημαντικό θέμα για τον άγιο ήταν και αυτό της μοιχείας.

Οι γυναίκες, άλλοτε, φορούσαν κάλυμμα στην κεφαλή, ένδειξη ντροπής και σεμνότητας. Ο Κοσμάς έλεγε: «Όσον μπορείτε να είστε σκεπασμένες με την εντροπήν, να φαίνεστε ωσάν μάλαμα. Και όταν μια γυναίκα δεν σκεπάζεται τι φανερώνει; Φανερώνει πως δεν είναι ευχαριστημένη με τον άνδρα της, αλλά θέλει άλλον άνδρα. Και όταν σκεπάζεται τι φανερώνει; Φανερώνει και λέγει πως ας είναι δοξασμένος ο θεός που μου εχάρισε τον άνδρα μου και δεν θέλω να γνωρίζω άλλον άνδρα»⁸⁷. Στο σημείο αυτό μας παρουσιάζει ένα κώδικα άξιο προσοχής ο οποίος αφορά στην ενδυμασία της γυναίκας. Αυτός ο κώδικας ορίζει πως η γυναίκα ντύνεται ανάλογα με το πόσο ευχάριστα πορεύεται στον έγγαμο βίο της.

Σε περιπτώσεις όπου ένας από των δυο συζύγων έχει τις παραξενιές του, ο Κοσμάς αναφέρει το παράδειγμα της μοιχαλίδας, κάτω από το πρίσμα πάντα της μετάνοιας και της συγχώρεσης ανατρέχοντας στα λόγια του Χριστού: «ο αναμάρτητος, πρώτος τον λίθο βαλέτω», εξηγώντας πως για να συνάψουμε μια σχέση πρέπει πρώτα να ξεκινούμε από τον εαυτό μας. Οι ψυχολόγοι θα μας επισημάνουν πως το σημαντικότερο κριτήριο για να συνάψει ο οποιοσδήποτε σχέση με κύριο σκοπό τον γάμο και την οικογένεια είναι πρώτα να πραγματοποιήσει εύκολα φιλικές σχέσεις⁸⁸. Διότι, αν δεν μπορεί κάποιος να έχει φίλους, πως θα καταφέρει να συνδεθεί με αυτό που ξεπερνά την φιλία; Αυτές οι σχέσεις, ενυπάρχουν ως Μυστήριο και έτσι βιώνονται. Το μυστήριο κατανοείται καλύτερα όταν, ενδυθούμε τις δυο σημαντικές συνιστώσες που είναι η ενσυναίσθηση και η αυτεπίγνωση. Δηλαδή, από τη μια μεριά πάντοτε να θυμόμαστε τις καλοσύνες του άλλου και από την άλλη μεριά να συλλογίζομαστε τα προσωπικά μας ελαττώματα⁸⁹.

Η επόμενη πτυχή διαπροσωπικών σχέσεων αφορά την σχέση μεταξύ των γονέων και των παιδιών τους, την οποία ο Πατροκοσμάς θεωρεί ως μίμηση της επικοινωνίας των γονέων. Εδώ εισέρχεται το θέμα της ανατροφής των παιδιών. Εάν αποφασίσουν οι γονείς ότι θέλουν να μεγαλώσουν τα παιδιά τους κοντά στον Χριστό τότε έχουν μπροστά τους

⁸⁷ Αρχμ. Ειρηναίου Χατζηεφραιμίδη, «Ο ραγιάς, όπως τον «πόνεσε» ο πατρο-Κοσμάς», *Πρακτικά Ημερίδας με θέμα: ο λαϊκός αναγεννητής Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδ. Πανεπιστήμιο δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγικό τμήμα δημοτικής εκπαίδευσης Φλώρινας, Φλώρινα 2010, σ. 90.

⁸⁸ Π. Γεωργίου Δορμπαράκη (πρωτ.), *Σχέση και Σχέσεις*, έκδ. Αρχονταρική, Α΄ Έκδοση, Αθήνα 2008, σ. 15.

⁸⁹ Χρ. Βασιλοπούλου, *Παιδαγωγικά Μελετήματα*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 214.

ένα δρόμο, μια πορεία, ένα τρόπο ζωής που χρειάζεται μαθητεία, εκπαίδευση και αγώνα. Οι γονείς επιβάλλεται να γίνουν παιδαγωγοί και κατηχητές των παιδιών τους.

Ένα εξίσου σημαντικό σύμπλεγμα σχέσεων που ενδιαφέρει ιδιαίτερα τον Πατροκοσμά είναι του κληρικού και του κοσμικού. Την συγκεκριμένη σχέση εντάσσει υπό το φως της εξομολόγησης. Η σχέση αυτή χρειάζεται ειλικρίνεια, ταπείνωση και υπακοή. Εφιστά την προσοχή στους λαϊκούς να μην κατηγορούν τους ιερείς. Η ιεροκατηγορία και γενικά η απαξίωση προς τους λειτουργούς του Θεού έχει ολέθριες συνέπειες για την πνευματική προκοπή του Χριστιανού. Στην επικοινωνία τους οι ιερείς θα πρέπει να είναι καθαροί άνθρωποι και ο λόγος τους να ταυτίζεται με τα έργα τους. Επίσης, θέτει το σημαντικό θέμα της οχλαγωγίας μέσα στον ναό την ώρα της Ακολουθίας. Την ευθύνη, στην συγκεκριμένη επικοινωνία την έχουν οι ιερείς. Ανάλογα με τον τρόπο της σωστής άρθρωσης, του διαβάσματος αλλά και της κίνησής τους μέσα στο ναό διαδραματίζουν έναν εξίσου σημαντικό ρόλο στη μετάδοση της θείου μηνύματος προς τον λαό του Θεού.

Στη συνέχεια, ένα σημαντικό θέμα επικοινωνίας που εισέρχεται διαβάζοντας την Γ' Διδαχή είναι και ο αφορισμός. Όταν κάποιος αφοριστεί από την Εκκλησία τότε αυτομάτως αποκόπτεται από το σώμα της εκκλησίας. Με τον αφορισμό αυτομάτως συνίσταται πνευματικός και κοινωνικός αποκλεισμός. Με αυτή την ευκαιρία απευθύνεται με νουθεσίες προς τους υποψηφίους ιερείς. Ο κληρικός είναι καλό να έχει το σπίτι του δίπλα από την εκκλησία, ώστε η κύρια διακονία του να είναι η βοήθεια και η επικοινωνία του με τους πιστούς. Ο ιερέας είναι εκπρόσωπος του Θεού στη γη και αντλώντας από αυτόν δύναμη και χάρη είναι ο εγγυητής της ενότητας μεταξύ των πιστών της ενορίας.

Επειτα, ξεπροβάλλει η σχέση του Κοσμά με ζα(μ)πιτάδες, προεστούς και άρχοντες. Παρόλο, που οι ζα(μ)πιτάδες μεταχειρίζονταν τον λαό απάνθρωπα, ο άγιος δίνει το στίγμα της υπέρβασης. Τους προτρέπει, δηλαδή, να έχουν καλό λογισμό στην επικοινωνία μαζί τους, δείχνοντας ένα πνεύμα αγάπης που ενώνει τους λαούς και δεν τους χωρίζει. Για τους προεστούς και τους άρχοντες έχει μια δοκιμασμένη συνταγή για να φθάσουν πιο κοντά στον λαό και αυτή είναι η μεγάλη επικοινωνιακή ανθρώπινη δύναμη της αγάπης, που διαπερνά κάθε φραγμό και οδηγεί στον Χριστό που είναι αγάπη.

Προτελευταία, αφήσαμε την σχέση της επικοινωνίας με τους ασεβείς, τους αιρετικούς, τους απίστους και τους μάγους. Προτρέπει σε

κοινή επικοινωνία. Ο Πατροκοσμάς⁹⁰ προτρέπει τον λαό να αποδώσουν την ίδια μεταχείριση προς όλους με σκοπό να αποδώσουν την ανθρωπινή δικαιοσύνη. Ο άνθρωπος είναι πρόσωπο και μη θέλοντας να βλάψει το πρόσωπο του άλλου δεν τον αδικεί. Συμβουλεύει τους πιστούς πως η επικοινωνία με τους Εβραίους χρίζει ιδιαίτερης προσοχής. Ακόμα και στις μεταξύ τους συναλλαγές να μην τους δείχνουν εμπιστοσύνη. Η συναναστροφή μαζί τους να έχει όρια και να μην ξεφεύγει σε περαιτέρω αισθηματισμούς.

Μέσα από τις διδαχές του, εφιστά την προσοχή στις περιπτώσεις των μάγων συμβουλεύοντας να διακόψουν κάθε σχέση μαζί τους διότι είναι «τέχνες του διαβόλου»⁹¹. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να τονίσουμε ότι οι νουθεσίες που δίνονται από τον άγιο Κοσμά, έχουν απώτερο σκοπό την αρμονική συμβίωση και την σωστότερη επικοινωνιακή αγάπη μεταξύ των λαών γενικότερα και ιδιαίτερα των ανθρώπων μεταξύ τους.

Το τελευταίο σημείο που είναι εξίσου σημαντικό για τις ανθρωπίνες σχέσεις είναι η αποκατάσταση της αδικίας. Οφείλει να αποκατασταθεί το κακό από αυτόν που αδικήσε ακόμη και αν του ζητήσει πρώτος συγγνώμη αυτός που αδικήθηκε⁹². Αυτό αποδεικνύει την έμπρακτη μετάνοια «εν τω συνδέσμω της αγάπης». Γιατί οποίος δε νικά το μίσος και δεν υψώνεται στην αγάπη, δεν είναι άξιος της ελευθερίας. Ο εθνικός ποιητής Διονύσιος Σολωμός έλεγε ότι: «Εάν μισούνται ανάμεσά τους, δεν τους πρέπει ελευθερία»⁹³.

⁹⁰ Ευθυμίου Ταλάντη, *Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η παρουσία του στο Νομό Φωκίδος*, Ανάπτυπο, τεύχ. 125, Ιανουάριος – Μάρτιος 2008, έκδ. Πολιτιστικού Συλλόγου Προσηλίου Φωκίδος, Άμφισσα 2008. Βλ. και Μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης Ανδρέου, *Ο Ιερός Προσκυνηματικός Ναός Αγίου Κοσμά του Αιτωλού στην Κόνιτσα*, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης, Κόνιτσα 2005, σ. 20.

⁹¹ *Διδαχή Β2*, 127, 218.

⁹² Σπ. Κοντογιάννη, «Οι Διδαχές του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού ως απάντηση στην κρίση των ανθρωπίνων σχέσεων», *Χριστόδουλος*, Αφιερωματικός Τόμος, Αθήνα 2012.

⁹³ Διον. Σολωμού, *Ύμνος εις την Ελευθερίαν*, στροφή 147.

Z. Η συμβολή του και τα αποτελέσματα της – έρευνα – κριτική

«Μηδείς το εαυτού ζητείτω, αλλά το του ετέρου έκαστος»⁹⁴.

Κανείς, δηλαδή, να μην ζητεί το δικό του συμφέρον, αλλά ο καθένας το συμφέρον του άλλου. Ο λόγος του Πατροκοσμά⁹⁵ διαχρονικός⁹⁶. Εμβαθύνοντας στην σύνθετη και πολυεδρική προσωπογραφία του αγίου Κοσμά του Αιτωλού⁹⁷, θα λέγαμε ότι ο άγιος προσπαθούσε με βιωματικό τρόπο να μεταδώσει μέσα από τη διακονία του λόγου του Θεού τους παιδαγωγούμενους με βάση τη χριστιανική ανθρωπολογία⁹⁸. Τους καλούσε και τους εφιστούσε την προσοχή στο καθήκον τους να ενεργοποιούνται στην περαιτέρω εξερεύνηση της διδασκαλίας του κηρύγματος του. Ο ρόλος τους να μην είναι παθητικός, αλλά να ενεργοποιούνται και μετά από τις διδαχές είτε κατά ομάδες είτε ο καθένας μόνος του. Έκανε τους ανθρώπους να καταλάβουν, να γνωρίσουν και να νιώσουν την αξία που έχουμε σαν άνθρωποι⁹⁹.

Δυστυχώς, στις μέρες μας, οι άνθρωποι υφίστανται ως υπάκουες μοναξίες, αλλά κυρίως ως ατομικότητες. Το αίσθημα της μοναξιάς, που ταλανίζει την ανθρώπινη ύπαρξη, το ανικανοποίητο, παρά την πληθώρα των υλικών αγαθών και η ανασφάλεια πιστοποιούν το ασυμφιλίωτο του

⁹⁴ Α' Κορ. 10, 24. Βλ. και Αρχιμ. Δανιήλ Αεράκη, «Ο Κοσμάς ο Αιτωλός ως Ιεραπόστολος», Περιοδικό Ιεράς Μητροπόλεως Φλωρίνης, Πρεσπών και Εορδαίας «Σαλπιγξ Ορθοδοξίας», Φλώρινα 1975, σ. 275. Βλ. και Ι. Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και Βιογραφία*, έκδ. Ακρίτας, σ. 236. Βλ. και Κ. Τριανταφύλλου, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδ. Μικρά Ζύμη, Θερόν Αιτωλίας 2007, σ. 24. Βλ. και Αρχιμ. Χρυσ. Μαϊδώνη, *Ο Γέροντας του Γένους, διδαχές από το σκαμνί του Πατροκοσμά*, έκδ. Ιερά Μονή Αγίου Κοσμά Αιτωλού, Αρναία Χαλκιδικής 2009, σ. 19. Βλ. και Αρχιμ. Χαρ. Βασιλοπούλου, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδ. Ορθόδοξος Τύπος, Αθήνα 2008, σ. 36.

⁹⁵ Σαμουήλ Κυριαζίδη πρεσβ., *Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός: Ο Ιεροκήρυκας, ο Παιδαγωγός και η διαχρονικότητα του έργου του*, (Πτυχιακή Εργασία), Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 9-102.

⁹⁶ Μον. Μωϋσέως Αγιορείτου, *Διδάγματα από τη ζωή και το έργο του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού*, έκδ. Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις, Τρίκαλα, Αθήνα 2006, σσ. 15-16. Βλ. και Μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης Ανδρέου, *Ο Ιερός Προσκυνηματικός Ναός Αγίου Κοσμά του Αιτωλού στην Κόνιτσα*, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης, Κόνιτσα 2005, σ. 20.

Φ. Μιχαλοπούλου, «Η Διδασκαλία του Αγίου Κοσμά», *Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, 230 χρόνια από την κοίμησή του (1779-2009)*, έκδ. Ιερά Μητρόπολις Αιτωλίας και Ακαρνανίας, περιοδικό Ιεράς Μητροπόλεως Αιτωλίας και Ακαρνανίας *Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, 2010, σ. 89.

⁹⁷ Ηλία Μογλενίδη, «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Χρόνια 300 από την γέννησή Του (1714-2014). Η διέλευσή Του από την Θράκη», *Πρακτικά Γ' Διεθνές Επιστημονικού Συνεδρίου της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος με θέμα: «Ορθόδοξη Εκκλησία και διαφύλαξη της Εθνικής Ταυτότητας-Νεομάρτυρες, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός-Επαναστατικά Κινήματα»*, έκδ. Αρχονταρίκη, Αθήνα 2015, σσ. 299-310.

⁹⁸ Χρ. Βασιλοπούλου, *Διαχρονικά χαρακτηριστικά της παιδαγωγικής επικοινωνίας του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού*, Επιστημονική Επετηρίδα ΑΕΑΒΙ, τόμ. Έβδομος, τεύχ. Α', Βελλά Ιωαννίνων 2013-2015, σσ. 239-248.

⁹⁹ Π. Συμεών Κραγιοπούλου, *Διαπροσωπικές σχέσεις του χριστιανού*, έκδ. Γυν. Ιερών Ησυχαστηρίων «Το Γενέσιον της Θεοτόκου», Πανόραμα Θεσσαλονίκης 2001, σ. 31.

σημερινού ανθρώπου που βιώνει την παρουσία των άλλων ως εχθρών. Η τραγική διαπίστωση του άθεου Jean Paul Sartr πως «οι άλλοι είναι η κόλασή μου» αποτελεί μια εφιαλτική καθημερινή πραγματικότητα. Θέλουμε να ζούμε ολομόναχοι και κρυμμένοι πίσω από τον εαυτό μας, θέλοντας, πραγματικά να συμφωνούν πάντοτε οι άνθρωποι με εμάς ακόμα και αν είμαστε παράλογοι και πραγματοποιώντας όλα μας τα θελήματα.

Στην Εκκλησία γίνονται πράξη οι διαπροσωπικές σχέσεις. Ενώ η κοινωνία μας λέγει να βρούμε έναν άνθρωπο για να εξουσιάζουμε πάνω του, η Εκκλησία, μας διδάσκει να αγαπάμε όλους τους ανθρώπους. Οι σχέσεις ελευθερώνουν τον άνθρωπο. Είμαστε μπλοκαρισμένοι, διότι δεν έχουμε ζωντανή σχέση με τον Θεό. Όταν δεν έχουμε τον Θεό πατέρα, δεν υπάρχουν αδέρφια και όταν δεν υπάρχουν αδέρφια δεν υπάρχουν σχέσεις. Είναι γεγονός ότι τα χαρίσματα, άλλος τα χρησιμοποιεί για τη συνύπαρξη και άλλος για την διαίρεση. Είναι τραγικό ότι συνάπτουμε σχέσεις για να δικαιωθούμε. Οι διαπροσωπικές σχέσεις ενκεντρίζονται στην αγάπη του Θεού αναγεννώντας και ανακαινίζοντας τον όλο άνθρωπο. Οι σχέσεις θα βοηθήσουν στην επικοινωνία, ώστε να μπορέσουμε να βρούμε την ομορφιά που έχουμε μέσα μας κρυμμένη. Ο άνθρωπος, όμως, φοβάται τις σχέσεις. Στέρεψε η καρδιά του και δεν δύναται να κατανοήσει ότι αγάπη είναι να βγω από τον εαυτό μου και να έρθω σε γνωρίσω.

Αν, σε τελική ανάλυση, ψηλαφήσουμε τις Διδαχές αυτού του σπανίου και μοναδικού φαινομένου, στην ιστορία του Νέου Ελληνισμού που ονομάζεται άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, θα παρατηρήσουμε πως οι διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται πάντα με γνώμονα την θεολογία της Τριαδολογίας. Και τα τρία πρόσωπα της τριάδος έχουν διαπροσωπικές σχέσεις και μεταξύ των τριών προσώπων υπάρχουν αυτές οι σχέσεις. Οι άνθρωποι να είναι ριζωμένοι, ενωμένοι και θεμελιωμένοι σε ένα πρότυπο. Το πρότυπο αυτό είναι τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος. Οι σχέσεις, να ξεκινούν, να έχουν την πλήρη αναφορά τους σε Αυτήν και να καταλήγουν εκεί¹⁰⁰. Με αυτόν τον τρόπο καλείται ο κάθε άνθρωπος να ανακαλύψει την ύπαρξή του, να βρει τον εαυτό του και την ταυτότητά του.

¹⁰⁰ Π. Συμεών Κραγιποπούλου, *Διαπροσωπικές σχέσεις του χριστιανού*, ό.π., σ. 13.